

Верховний
Суд

Процесуальні особливості розгляду справ про повернення ДИТИНИ

Суддя Верховного Суду
Кандидат юридичних наук, доцент
Наталія Сакара

23 вересня 2026 року, м. Харків

X Харківський міжнародний юридичний форум

Панельна дискусія «Міжнародне приватне право в умовах адаптації законодавства України до права ЄС»

Обставини, що підлягають встановленню при вирішенні питання про повернення дитини

По-перше, що дитина постійно мешкала в Договірній державі безпосередньо перед переміщенням або утримуванням (пункт «а» частини першої статті 3 Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (Гаазька конвенція 1980 року).

По-друге, переміщення або утримування дитини було порушенням права на опіку або піклування згідно із законодавством тієї держави, де дитина проживала (пункт «b» частини першої статті 3 Гаазької конвенції 1980 року).

По-третє, заявник фактично здійснював права на опіку до переміщення дитини або здійснював би такі права, якби не переміщення або утримування (пункт «b» частини першої статті 3 Гаазької конвенції 1980 року).

«Місце постійного проживання» як визначальна обставина при вирішенні питання про повернення дитини

Місце постійного проживання дитини є визначальним при відновленні статус-кво, оскільки незаконне переміщення чи утримання дитини одним із батьків, наділених правами спільного піклування, порушує інтереси та права дитини, а також права іншого з батьків на піклування нею, без згоди якого (ї) відбулась зміна місця проживання дитини. Таким чином, основним питанням, яке підлягає з'ясуванню у цій справі, є встановлення звичайного (постійного) місця проживання дитини.

Поняття «місце постійного проживання» не визначене Гаазькою конвенцією 1980 року, оскільки таке місце проживання дитини має визначатися Договірними Державами в кожному конкретному випадку на підставі фактичних обставин.

Звичайне місце проживання підтверджується таким: відвідуванням дошкільного навчального закладу - садка, школи, різноманітних гуртків; за результатами встановлення таких обставин: за дитиною здійснюється медичний догляд, у дитини є свої друзі, захоплення, дитина має сталі сімейні зв'язки та інші факти, які свідчать, що дитина вважає своє місце проживання постійним, комфортним і місцем проживання своєї родини, тощо.

Звичайне місце проживання відповідає місцю, яке відображає певний ступінь інтеграції дитини в соціальне і сімейне середовище. З цією метою, зокрема, повинні братися до уваги тривалість, регулярність, умови і причини перебування на території держави-члена і переїзду сім'ї в цю державу, громадянство дитини, місце і умови відвідування школи, мовні знання, а також сімейні та соціальні відносини дитини в цій державі».

Підсумовуючи, звичайне місце проживання дитини потрібно розуміти як таке місце, існування якого доводить певний ступінь прив'язаності дитини до соціального та сімейного її оточення. З цією метою потрібно враховувати, зокрема, тривалість, регулярність, умови і причини перебування дитини і сім'ї в тій чи іншій державі, місце та умови відвідування освітніх закладів, знання мови, соціальні та сімейні відносини дитини у такій державі.

Постанови ВС від 01 листопада 2022 року у справі № 201/1577/21 (провадження № 61-4217св22), від 01 лютого 2023 року у справі № 595/1722/21 (провадження № 61-6232св22)

Переміщення дитини з місця тимчасового перебування не є підставою для ухвалення рішення про задоволення позову

Суди встановили, що на території Французької Республіки дитина перебувала разом із батьками тимчасово, у зв'язку із військовою агресією росії проти України, що підтверджується статусом сторін справи у Франції - бенефіціари тимчасового захисту, яким надано тимчасовий дозвіл на проживання. Докази, досліджені судами в межах цієї справи, свідчать, що дитина не знає та не розуміє французької мови, у школі-садочку, який дитина відвідувала з вересня 2023 року до лютого 2024 року, ОСОБА_4 не спілкувався ні з вчителями, ні з дітьми, не знав їх імен, не відповідав на прохання дорослих, не брав участі у співах та лічилках, що підтверджено, зокрема, спостереженням за дитиною, перекладене на українську мову, переклад засвідчений присяжним перекладачем при Апеляційному Суді Парижа Оксаною Мізерак.

Враховуючи тривалість, умови і причини перебування дитини і сім'ї у Французькій Республіці, нетривале відвідування дитиною навчального закладу у Франції (близько 6 місяців), відсутність доказів здійснення медичного догляду у Франції, відсутність доказів прив'язаності дитини до соціального оточення у Франції, відсутність друзів у дитини, незнання та нерозуміння дитиною французької мови, відсутні і підстави для висновку про те, що Французька Республіка була звичайним місцем проживання дитини ОСОБА_4. Виходячи з наведеного, суди виснували, що звичайним місцем проживання дитини була і є Україна.

Крім того, колегія суддів звертає увагу на неодноразові переміщення ОСОБА_2 разом із сином до України, зокрема у вересні 2022 року, за період з 21 листопада 2022 року до 20 грудня 2022 року, у травні 2023 року та у серпні 2023 року для забезпечення медичного супроводу малолітнього ОСОБА_4, тому вказані факти також підтверджують доводи матері про тимчасовий характер проживання дитини у Франції.

Скасовуючи рішення Сімейного суду м. Кретей від 13 травня 2025 року, Паризький апеляційний суд у рішення від 31 березня 2026 року у справі № 25/19804 встановив, що звичайне місце проживання ОСОБА_4 не може вважатися таким, що мало місце у Франції, країні, яка, враховуючи геополітичний контекст між Україною та росією, була лише тимчасовим місцем проживання. Таким чином, повернення матері до України не може вважатися незаконним викраденням дитини.

Постанова ВС від 29 липня 2026 року у справі № 607/25020/24 (провадження № 61-15505св25)

Підстави для ухвалення судового рішення про повернення дитини

Стаття 12 Гаазької Конвенції 1980 року

Якщо дитина незаконно переміщена або утримується так, як це передбачено статтею 3, і на дату початку процедур у судовому або адміністративному органі тієї Договірної держави, де знаходиться дитина, минуло менше одного року з дати незаконного переміщення або утримування, відповідний орган видає розпорядження про негайне повернення дитини.

Судовий і адміністративний орган, навіть у тих випадках, коли процедури розпочаті після сплину річного терміну, про який йдеться в попередньому пункті, також видає розпорядження про повернення дитини, якщо тільки немає даних про те, що дитина вже прижилася у своєму новому середовищі.

Якщо судовий або адміністративний орган в запитуваній державі має підстави вважати, що дитина була переміщена до іншої держави, він може зупинити процедури або відмовити в прийнятті заяви про повернення дитини.

Фактори, що впливають на кваліфікацію переміщення та утримання як незаконного

Верховний Суд погоджується із аргументами відповідачки у відзиві на касаційну скаргу про те, що немає підстав вважати переміщення й утримання сина незаконним з огляду на те, що позивач добровільно надав їй на це згоду.

Суди попередніх інстанцій встановили, що позивач 6 вересня 2021 року надав відповідачці нотаріальну заяву-згоду (т. 1, а. с. 79-80) на виїзд із нею сина за межі Республіки Польщі у всі європейські країни, а також за межі Європейського Союзу з 6 вересня 2021 року до 30 вересня 2024 року. Крім того, у вказаній заяві погодив, щоб відповідачка приймала рішення з усіх питань, що стосуються їхнього сина, у тому числі з питань його життя та здоров'я. Вказане охоплює як можливість переміщення дитини, яка є громадянином України, через кордон Республіки Польщі до України й утримання її в останній, так і можливості ухвалення будь-яких рішень стосовно місця проживання сина, його навчання, лікування тощо.

За обставинами справи відповідачка виїхала з Польщі в Україну 31 січня 2022 року, тобто, маючи вказану згоду позивача. Тому її дії з переміщення дитини через кордон та утримання в Україні суди попередніх інстанцій правильно не кваліфікували як незаконні. Відповідно не мали підстав для задоволення позову (пункт «а» частини першої статті 13 Гаазької конвенції 1980 року).

Постанова ВС від 29 квітня 2026 року у справі № 303/5427/23 (провадження № 61-13343св24)

Забезпечення позову при розгляді справ про повернення дитини

У спорах щодо повернення дітей, які незаконно утримуються в державі, відмінній від держави їх постійного проживання, урегульованих положеннями Гаазької Конвенції, можливе вжиття заходів забезпечення позову шляхом заборони дитині у будь-чиєму супроводі перетинати державний кордон України.

У таких спорах забезпечення позову шляхом обмеження права на виїзд за межі України буде адекватним заходом з метою ефективного виконання судового рішення.

Вказане узгоджується з правовим висновком, викладеним в постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 14 лютого 2022 року у справі № 754/7569/21.

У справі, яка переглядається, суди попередніх інстанцій, врахувавши предмет позову, дійшли загалом правильних висновків, що обраний позивачем спосіб забезпечення позову шляхом обмеження у праві виїзду за межі України малолітньої ОСОБА_4 , ІНФОРМАЦІЯ_1 , у будь-чиєму супроводі до набрання законної сили рішенням суду відповідає критеріям співмірності із заявленими позовними вимогами.

Судом першої інстанції вірно враховано, що між сторонами дійсно існує спір щодо незаконного, на думку позивача, переміщення дитини та утримання її на території України, а також повернення дитини до місця її постійного проживання за межами України, під час вирішення якого підлягають доведенню обставини щодо неправомірної зміни місця проживання дитини, тому обраний вид забезпечення позову є доцільним та співмірним з заявленими вимогами позову, а невжиття таких заходів може призвести до істотного порушення прав та охоронюваних законом інтересів заявника та утруднити виконання рішення суду в майбутньому.

Отже суд першої інстанції, з яким погодився й апеляційний суд, здійснив оцінку обґрунтованості доводів заявника щодо необхідності вжиття відповідних заходів, з'ясував співмірність виду забезпечення позову, який просила застосувати особа, яка звернулась з такою заявою, позовним вимогам, оцінив рівноцінність заходів забезпечення позову змісту заявлених позовних вимог, належним чином обґрунтував необхідність вжиття таких заходів.

Судами також врахована суперечлива поведінка ОСОБА_2 , яка, заперечуючи проти забезпечення позову у визначений судом спосіб та вказуючи, що обмеження права виїзду за межі України малолітньої дитини становить загрозу для життя її дитини, разом з тим, з власної ініціативи, не зважаючи на встановлену рішенням іноземного суду заборону, ввезла малолітню дитину під час воєнного стану з території Румунії в Україну. Отже, в небезпечному, як зазначає ОСОБА_2 , середовищі дитина опинялася саме за ініціативою відповідачки.

Разом з тим, ураховуючи ті обставини, що воєнні дії на території України тривають, колегія суддів не виключає можливості виникнення певних обставин, пов'язаних з безпекою для життя та здоров'я дитини, та необхідністю у зв'язку з цим вивезення дитини за межі України. Отже доцільно у період дії на території України воєнного стану обмежити право виїзду малолітньої дитини за межі України саме без належної згоди батька, що залишає можливість у випадку настання загрозової для життя і здоров'я дитини ситуації виїзду дитини за межі України у безпечне місце.

Постанова ВС від 31 січня 2024 року у справі № 711/4569/23 (провадження № 61-15691св23)

Підстави для ухвалення судового рішення про відмову в поверненні дитини

Стаття 13 Гаазької Конвенції 1980 року

Незважаючи на положення попередньої статті, судовий або адміністративний орган запитуваної держави не зобов'язаний видавати розпорядження про повернення дитини, якщо особа, установа або інший орган, що заперечує проти її повернення, доведуть, що:

а) особа, установа або інший орган, що піклуються про дитину, фактично не здійснювали права піклування на момент переміщення або утримування, або дали згоду на переміщення або утримування, або згодом дали мовчазну згоду на переміщення або утримування; або

б) існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної або психічної шкоди або іншим шляхом створить для дитини нетерпиму обстановку.

Судовий або адміністративний орган може також відмовити в розпорядженні про повернення дитини, якщо виявить, що дитина заперечує проти повернення і досягла такого віку і рівня зрілості, при якому необхідно брати до уваги її думку.

Розглядаючи обставини, про які йдеться в цій статті, судові й адміністративні органи беруть до уваги інформацію про соціальне походження дитини, подану Центральним органом або іншим компетентним органом країни постійного проживання дитини.

Згідно зі статтею 20 Гаазької Конвенції 1980 року у поверненні дитини відповідно до положень статті 12 може бути відмовлено, якщо воно не допускається основними принципами запитуваної держави в галузі захисту прав людини й основних свобод.

Обставини, що можуть свідчити про наявність ризиків для повернення дитини

01 березня 2021 року ОСОБА_2 вперше звернулася до поліції щодо застосування до неї фізичного та систематичного психологічного насильства зі сторони ОСОБА_1 та його родичів, що відбувалося у присутності малолітньої дитини, яка була свідком криків, агресії батька. У зв'язку із проявом насильства поліція заборонила позивачу більш на 120 наблизитися до ОСОБА_2 та малолітнього ОСОБА_3 .

Подальші стосунки між ОСОБА_1 та ОСОБА_2 щодо виховання, місця проживання, утримання їх неповнолітнього сина були врегульовані взаємною угодою, поданою і затвердженою судом 12 березня 2021 року. Постійним місцем проживання дитини за договором було визначено: АДРЕСА_2 , тобто за місцем проживання матері.

За угодою, укладеною між сторонами, ОСОБА_1 зобов'язаний сплачуватиме щомісячну суму в розмірі 250 Євро як внесок на утримання дитини, який можна переоцінювати щорічно. Крім того, сторони зобов'язуються невідкладно повідомляти про будь-яку зміну місця проживання. ОСОБА_2 не зможе перенести своє місце проживання та місце проживання свого сина ОСОБА_3 без письмової згоди ОСОБА_1 .

29 грудня 2021 року ОСОБА_2 зверталася до поліції з приводу невиконання ОСОБА_1 угоди щодо спільної опіки над сином, оскільки останній неодноразово порушував строки повернення дитини до місця її проживання.

18 січня 2022 року за місцем проживання ОСОБА_2 мало місце застосування ОСОБА_1 фізичного насильства до ОСОБА_9 (сестри відповідачки) та психологічного насильства, агресії відносно обох сестер з боку родичів позивача, що відбувалося на очах малолітньої дитини ОСОБА_3 .

19 січня 2022 року ОСОБА_2 подала заяву до карабінерів за фактом побиття ОСОБА_1 її сестри у присутності дитини, що зафіксовано у протоколі прийняття усної заяви Калабрійським легіоном карабінерів дільниці м. Тропеа.

24 лютого 2022 року соціальний помічник спеціаліст ОСОБА_18 у соціальному звіті скерованому Суду у справах неповнолітніх Катанзаро, Колегії Суду Вібо-Валентії, вказав про те, що існують труднощі у батьків маленького ОСОБА_3 та перепади настрою дитини, нервозність, про які повідомили самі батьки. Двоє батьків сперечаються майже щодня, суперечки щодо виконання рішення в частині зустрічей із батьком, повернення дитини, час відведений для відео дзвінків батька, ревності. Ситуація постійно погіршується, а 18 січня 2022 року стався епізод насильства на очах дитини, що негативно впливає на неповнолітнього. Ситуація між батьками складна, складається із непорозумінь і взаємних звинувачень, будь-яке рішення стає приводом для конфлікту, що негативно позначається на дитині. Просив забезпечити дитині належний захист, оскільки існує загроза заподіяння фізичної та психологічної шкоди дитині.

Малолітній ОСОБА_3 , ІНФОРМАЦІЯ_1 , вивезений з Італійської Республіки його матір'ю - ОСОБА_2 .

Відповідно до рішення суду у справах неповнолітніх в м. Катандзаро у декреті (постанові) від 17 червня 2022 року ОСОБА_2 позбавлена батьківських прав відносно сина ОСОБА_3 , щодо неї триває кримінальне переслідування за вивезення дитини з країни.

У серпні 2022 року ОСОБА_2 повідомила ОСОБА_1 про місцеперебування сина, після чого батько мав можливість спілкуватися із сином за допомогою відео зв'язку.

З 26 серпня 2022 року малолітній ОСОБА_3 зареєстрований за адресою: АДРЕСА_3 , з цього часу там постійно проживає з матір'ю та її родичами, забезпечений усім необхідним, умови проживання задовільні.

Суди, зважаючи на конкретні обставини справи, дотримуючись розумного балансу інтересів обох сторін, ураховуючи стосунки, які склалися між батьками дитини, епізоди застосування фізичного та систематичного психологічного насильства щодо відповідачки та її малолітнього сина (присутність при конфліктах), факт позбавлення матері батьківської відповідальності (батьківських прав) щодо малолітнього сина ОСОБА_3 , кримінальне її переслідування в Італійській Республіці, повну адаптацію дитини до життя в Україні, правильно вказали, що за таких умов повернення малолітньої дитини в Італійську Республіку в сім'ю батька, розлука із матір'ю не сприятиме стабільності соціального життя дитини та не відповідатиме її найкращим інтересам.

Постанова ВС від 24 вересня 2025 року у справі № 718/1867/23 (провадження № 61-6227св25)

Обов'язок щодо доказування

Розглядаючи заяви про повернення дитини до країни постійного проживання, суди насамперед повинні враховувати, що частина перша статті 13 Конвенції покладає обов'язок доведення обставин, які можуть бути винятковими підставами для неповернення дитини, саме на особу, яка вчинила вивезення дитини та/або її утримує. У цьому разі зазначене формулювання відображає загальне правове правило, що той, хто стверджує про наявність певного факту, повинен його довести.

Постанова ВС від 05 лютого 2020 року у справі № 521/16839/18 (провадження № 61-61-5573св19)

Застосування ЄКПЛ при розгляді справ щодо повернення дитини

У рішенні Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) від 06 грудня 2007 року «Момуссо і Вашингтон проти Франції» («Maumousseau and Washington v. France»), заява № 39388/05, Суд зазначив про зобов'язання, які стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод накладає на Договірні Держави відносно возз'єднання батьків з дітьми, - вони повинні тлумачитися в світлі вимог Гаазької конвенції 1980 року (див. Iglesias Gil i Aul v. Spain, заява № 56673/00, §51, ECHR 2003 V, i Ignaccolo-Zenide v. Romania, заява № 31679/96, § 95, ECHR 2000-I) і з положеннями Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року. Вирішальним є питання наявності справедливого балансу між існуючими конкуруючими інтересами дитини, обох батьків і суспільного порядку. У зв'язку з цим у той час, як стаття 8 не містить явні процесуальні вимоги, процес прийняття рішень стосовно втручання у захищене статтею 8 Конвенції право повинно бути справедливими і таким, щоб дозволити собі належну повагу інтересів, гарантованих цією статтею. ЄСПЛ, серед іншого, звернув увагу на те, що поняття «найкращі інтереси дитини» також є основним фактором у контексті процедур, передбачених в Гаазької конвенції 1980 року. У зв'язку з цим ЄСПЛ послався на Рекомендацію № 874 (1979) Ради Парламентської асамблеї Ради Європи, в якій вказано: «діти більше не повинні розглядатися як власність батьків, але вони повинні бути визнані в якості осіб з їх власними правами і потребами» (пункт 68).

Згідно з висновками ЄСПЛ, висловленими у рішенні «Шнеерсоне і Кампанелла проти Італії» від 12 липня 2011 року, заява № 14737/09, рішення про повернення дитини до держави її постійного проживання на підставі Конвенції не може прийматися автоматично без урахування усіх важливих обставин, про що свідчать встановлені Конвенцією випадки, за яких компетентний орган може відмовити у наданні розпорядження про повернення дитини. При вирішенні таких справ суди повинні керуватися дотриманням найкращих інтересів дитини. Під найкращими інтересами дитини варто розуміти можливість збереження зв'язків з сім'єю, якщо не буде встановлено небажаність таких зв'язків, і можливість розвитку в здоровому середовищі. Суд повинен детально перевірити сімейну ситуацію і врахувати ряд факторів, зокрема, емоційного, психологічного, матеріального і медичного характеру, та надати розумну оцінку інтересам кожного із батьків та інтересам дитини, які мають найважливіше значення.

У справі «Х проти Латвії», заява № 27853/09, рішення від 26 листопада 2013 року, ЄСПЛ зазначав, що в контексті розгляду поданого в рамках Гаазької Конвенції запиту про повернення, який відповідним чином є відмінним від провадження щодо батьківської опіки, поняття найкращих інтересів дитини повинне оцінюватися у світлі виключень, передбачених Конвенцією 1980 року, які стосуються плин часу (стаття 12), умов застосування Конвенції (стаття 13 (а) і існування «серйозного ризику» (стаття 13 (b), а також дотримання фундаментальних принципів запитуваної держави, що стосуються захисту прав людини та основних свобод (стаття 20). Це завдання стоїть в першу чергу перед національними органами запитуваної держави, які, зокрема, мають перевагу прямого контакту із зацікавленими сторонами.

У рішенні у справі «Сатановська та Роджерс проти України», заява № 12354/19, ЄСПЛ вказав, що стаття 8 Конвенції покладає на національні органи влади конкретний процесуальний обов'язок у контексті провадження за Гаазькою конвенцією: під час розгляду заяви про повернення дитини суди повинні не тільки розглянути небезпідставні твердження про існування «серйозного ризику» для дитини у випадку повернення, а й ухвалити рішення, в якому будуть наведені конкретні причини з огляду на обставини справи. Відмова врахувати заперечення проти повернення, які можуть підпадати під сферу дії статей 12, 13, 20 Гаазької конвенції, і недостатня аргументація у рішенні про відхилення таких заперечень, суперечили б вимогам статті 8 Конвенції, а також меті та завданню Гаазької конвенції. Необхідним є належний розгляд таких тверджень, продемонстрований національними судами в його аргументації, що не є шаблоною та стандартною, а достатньо детальною з огляду на винятки, передбачені Гаазькою конвенцією, які треба тлумачити вузько. Це також дозволить ЄСПЛ, завдання якого полягає не у підміні собою національних судів, здійснювати доручений йому європейський нагляд.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!